AZERBAYCAN HALKBİLİMİNDE YENİ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE

On new studies in Azerbaijan Folklore

A propos des nouvelles études folkloriques en Azerbaïdjan

Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU*

ÖZET

Çalışmada Azerbaycan örneği esas alınmakla Türk Cumhuriyetlerindeki halk bilimi ve halk edebiyatı çalışmalarının dününe ve bugününe ışık tutulmuştur. Makalede, halkbilimi ve folklorşinaslığın kökenlerinden, gelişim aşamalarından, bu alanda araştırmalar yapan eski ve yeni kuşak bilim adamlarından, Sovyetler Birliği dönemi ve sonrasında yapılan çalışmalardan, çıkan yayınlardan bahsedilmiştir. Prof. Nerimanoğlu, yazısında ayrıca halkbiliminin bugün karşı karşıya olduğu sorunlara ve çözüm önerilerine de yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan, Halkbilimi, Halk Edebiyatı

ABSTRACT

The aim of this work is to shed light on the past and present of folklore and folk literature studies in the Turkic republics, with Azerbaijan taken as a representative example. The roots of folklore studies and folk literature, their phases of evolution, old and the new generations of scientists researching in this field, studies conducted and publications made during and after the USSR period are discussed in the article. In his work, Prof. Nerimanoglu also talks about the problems that folklore and folk literature face today and proposes solutions to these problems.

Key Words

Azerbaijan, Folklore, Folk literature

Azerbaycan folklor ve halk edebiyatı bilim dalının çağdaş durumu öncelikle yeni araştırmacı kuşak ile ilgilidir. Biz kuşakları karşı karşıya bırakma amacıyla değil, daha çok yeni neslin, yeni metot ve düşünceleri ortaya konması bakımından bu konuya ışık tutmayı yararlı gördük.

Bu arada bilim adamı olarak saygı duyduğum ve eserlerinden yararlandığım Özkul Çobanoğlu'nun *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş* isimli eserindeki bir ifadeye dair düşüncemi belirtmek istiyorum. Ö. Çobanoğlu kitapta şöyle yazmaktadır: "Günümüzdeyse, 1990'lı yılların başında bağımsızlığına kavuşan Türk Topluluklarında çalışan halkbilimcilerin büyük bir çoğunluğu adeta komünist Rusya döneminde yaşadıklarına karşı duydukları tepki ve aşağılık kompleksini "dar kabilecilik" anlayışına yönelik çalışmalar yaparak dışa vurmakta ve henüz izole ederek tanımaya, tanımlamaya çalıştıkları parçaların, Türk Dünyası Kültür Ekolojisinin bütün bağlamında taşıdığı gerçeği kavrayamamış durumdadırlar."[1] Bilimsel dayanağı olmayan bu düşünceye karşıyım. Karşı olmamın nedenlerini ve mevcut, gerçek durumu anlatmaya çalışalım.

Bilimde eski ve yeni nesil kavramları geçerlidir. Azerbaycan folklor araştırmacılığının yeni neslini A. Acal, M.

* Azerbaycan Avrasya Araştırmaları Merkezi Başkanı

Kasımlı, F, Bayat, A. Askerov, O. Aliyev, C. Memmedov, B. Şerifzade, M. Alizade, S. Rzasoy, K. Rüstem, G. Yoloğlu, E. Memmedov, Ü. Nebiyeva ve diğerleri temsil etmektedir. Onların halk edebiyatının çeşitli konularındaki yazıları ister metot isterse de yeni bakış açışı ile seçilmektedir.

1998'de basılmış "Azerbaycan Mitoloji Metinleri" kitabı mit metinlerinin direk kişiağızlarından toplanması, tasnifi ve sistemleştirilmesi açısından dikkat çekmektedir.[2] A.Acal'ın kitaba yazdığı önsöz mit felsefesi, Türk mitolojisinin özelliklerinin açıklanması,semantik işlevsel analiz bakımından önem arz etmektedir. Ünlü Estonya (Tartu Ekolü)sosyologu M. Y. Lotman'ın öğrencisi olan A. Acal, 'Dede Korkut' kitabında ölüp dirilme motifi ile genellikle Türk destan ve masallarının mit katının onarım ilkelerinin belirlenmesi bakımından ciddi bilimsel araştırmaları ile modern metotların halk edebiyatına tatbikibakımından yeni bir yol araştırmacısıdır.[3] Bu araştırmacı, günümüzde Türk mitolojisi üzerine önemli araştırmalar yapmaktadır.

Arkaik düşünce ile modem düşüncenin kodlarının öğretilmesi, tipolojik uygarlıkların araştırılması ile beraber çağdaş düşüncenin gelişme modellerini öğrenmek bakımından da önemlidir. Çünkü C. Levi Strauss'un da ifade ettiği gibi ".... Hem mitolojik düşüncede, hemde bilimsel düşüncede identik bir mantığın varolduğu, insanoğlunun her zaman 'iyi düşünce'sahibi olduğu hususlarının bir gün anlaşılacağı ihtimali vardır." Halkbiliminin ciddi araştırıcılarından olan Elçin Aslanov'un çalışmaları bütün Türk Halkbilimi için ehemmiyetlidir.

Bu bakımdan Dr. Mayis Alizade'nin "Kitab-i Dede Kokut" ta epik zaman meselesini anlatan makaleleri ve doktora tezi, mitik ve epik zaman meselesini M. Bahtin, Y. Lotman, R.Yakobson metotları bağlamında analizi, Türk mitolojisi için yeniliktir.[4] R. Bedelov'un "Epos Mit ve Tarih", S. Rzasoy'un "Kitab-i Dede Kokut Boylarının Ritüel Mitolojik Semantikasından " (destanın iki boyu temel alınarak), R. Kemal'in "Oğuz Öğmesi Bir Ritüel Olarak ve Onun Sakral (kutsal) Enerji ile Bağlılığı", O. Aliyev'in "Dede Korkut Kitabı ve Masallar", C. Memmedov'un "Mitolojik Varlık Olarak Korkut Ata" isimli araştırmaları nazari bakımdan değerlidir.[5]

Çağdaş Azerbaycan folklorşinaslığının Türk Dünyası itibariyle bilinen teorikaraştırmacılarından birisi de Oğuz Türklerini araştırmış bilim adamı Fizuli Bayat'tır. Yükseköğrenimini ve lisans üstü eğitimini Özbekistan'da görmüş olan Fizuli Bayat, Azerbaycan,Türkiye, Özbek, Rus, Fransız folklor okullarını derinden öğrenmiş, yazdığı kitaplar, yaptığı araştırmalar için güçlü teorik zemin hazırlamıştır. M. Seyidov'un araştırmalarını zamana uygunlaştırmıştır.[6]

F. Bayat'ın 1995'te savunduğu "Oğuz Destanı: Tarihi, Mitolojik Kökenleri, Teşekkülü,Spesifikliği" isimli doktora tezi, Oğuz araştırmalarında, folklorşinaslıkta tam anlamıyla bir aşamanın sonunu, diğer bir aşamanın başlangıcını ifade etmektedir. Eserde günümüze kadar çeşitli yönleri araştırılmış olan Oğuz destanı (Dede Korkut Oğuznameleri) Türk Kültür Sistemi'nin bir parçası olarak ortaya konmuştur. Çalışmada edebi, tarihi, estetik, etik, hukuki ve kültürel unsurlar bir bütün içerisinde sistemleştirilerek ortaya konmuştur.

Diakron ve sinkron planda etnik

kültürün tüm katları hakkında verilmiş olan bilgiler, Oğuz medeniyet sisteminin öğrenilmesi yönünde önemli bir çizgiyi başlatmış bulunmaktadır. Metotlar yerinde ve bilinçli kullanılmış, orijinallik oluşturulmuştur. Geleneksel folklorşinaslığımızın örneklerini yeni bakış açısıyla ortaya koyan yazar, çeşitli Türk destan tefekkürlerini, şiirsel ve edebi-estetik, mitolojik-tarihi değerleri araştırmış, Oğuz kahramanlık tipolojisini, Oğuz sosyal-siyasal kurumlarını, yönetim sistemini ortaya koymuştur. Arkaik sembollerin (öküz, kurt, Kuzey Azerbaycan, su vs...) anlamının açılması, takvim mitolojisinin epik metne dönüştürülmesi, tefekkür, düşünce sistemi saptamaları araştırmacının getirmiş olduğu yeniliklerdendir.

"Manas", "Alpamış", "Köroğlu" gibi destanların da F. Bayat'ın kullanmış olduğu metotlarla incelenmesi yararlı olacaktır. Eserin yapısı ve temel içeriği aşağıdaki gibidir.

1. Kısım

Türk Destan Tefekkürü: Oğuz Bey'in düşüncesinin kaynakları ve tipolojisi:

1. Bölüm - Oğuz Destanı ve Araştırılma Tarihi;

2. Bölüm - Oğuz metni, biçim, tarz ve sunuş biçimleri;

3. Bölüm - Semantik arkaik yapı;

4. Bölüm -Türk etnik geleneğinde Oğuzname motifleri ve destan tipolojisi.

2. Kısım

Tarihin hafıza kodları: Oğuz dünya modeli:

5. Bölüm - Sosyal-etnik değerler:

A) Oğuz Destanı'nda devlet geleneği ve yönetim biçimleri

B) Kahramanlık biçimleri

6. Bölüm - Etnik-kültürel semboller:

A) Etnik çatışma

B) Mekan ve sosyal ilişkiler

C) Gen yapısı

F.Bayat'ın araştırmasının bir diğer önemli boyutu da, ortaya konmuş sorunların gelecek araştırmacılar için bir perspektif olanağı sağlamasıdır. Özellikle hukuki ve yönetsel açıdan Orhun-Yenisey, Divan-i Lugat-üt Türk, Kutadgu Bilig gibi Türk destanlarının karşılaştırmalı olarak öğrenilmesi yararlı olacaktır.

F.Bayat'ın bahsettiğimiz eserinin son kısımları orijinal haliyle verilmektedir:

"Oğuz Destanı"nda tipoloji, poetika sorunlarının araştırılması, Türkolojide yeni bir meseleyi, çağdaş milli düşünce arayışlarında, destanların şiirsel, bedii, tarihi, ideolojik kaynak olması fikrinin doğuşunu etkilemiştir. Türklerin bir millet olarak tarih sahnesine çıkmaları, diğer halklar arasında önemli bir yer tutmaları, bu yolda yürüttükleri mücadele, Oğuz destanına gelecek için ışık tutacak şekilde yansımıştır."

Çalışmaları ile sadece Azerbaycan aşık edebiyatının değil, tüm Türk Dünyası'nın aşık sanatını çağımız bakımından inceleyen Prof. Dr. Muharrem Kasımlı'nın "Aşık Sanatı" isimli monografik araştırmasını da belirtmem gerekiyor.[7] Kitapta aşık sanatının oluşumu, tekamülünü ve tekamül yolunu açıklayan kaynaklar, Azerbaycan aşık okulları geniş bir biçimde incelenmiştir.

Geleneksel araştırma ile (F. Köprülü, A. Margulan, M. Tahmasib. H. Araslı, M. İbrahimov, M. Hekimov, P. Efendiyev, V. Veliyev, S. Paşayev, ve diğerleri) çağdaş araştırma ekolünü (K.V. Nerimanoğlu, K. Abdulla, N. Mehdi, R. Bedelov, A. Acal, F. Bayat, R. Kamal, Y. Kalafat, Ö.

Oğuz, D. Yıldırım, F. Türkmen, Ö. Çobanoğlu, M. Ekici) birleştiren M. Kasımlı Azerbaycan kültür coğrafyasını Derbent'ten Kerkük'e uzayan bir manevi mekan olarak almış ve aşık sanatının 16 ekolünü araştırmıştır (benzeri araştırmalar Prof. Dr. B. Abdulla tarafından da yapılmaktadır). Bu ekoller şunlardır:

1. Gencebasar (Gence- Şemkir-Tovuz-Gazah) okulu;

2. Borçalı (Borçalı-Başgeçit-Karayazı) aşık okulu - Günümüz Gürcistan sınırları içerisinde yer almaktadır;

3. Göyçe aşık okulu - günümüz Ermenistan Cumhuriyeti içerisinde yer almaktadır.Bölgenin asıl sahibi olan Azerbaycan Türkleri soykırıma maruz bırakılmış,kurtulanlar da yurtlarından olmuşlardır. Kurtulmuş aşıklar Göyçe aşık okulunu yaşatmaktadırlar;

4. Dereleğez aşık okulu - Bu bölge Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgal edilmiştir;

5. İrevan aşık okulu - Bu bölge de günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti içerisinde yeralmakta ve Göyçe aşık okulu ile aynı kaderi paylaşmaktadır;

6. Çıldır aşık okulu - Günümüz Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri topraklarındadır;

7. Şirvan aşık okulu;

8. Derbent aşık okulu - (Derbent-Guba-Şeki) - Derbent şimdiki Rusya Federasyonu Dağıstan Federe Cumhuriyeti sınırları içerisindedir;

9. Karabağ aşık okulu- Günümüzde Karabağ'ın büyük bir kısmı Ermenistan işgali altındadır;

10. Nahçıvan aşık okulu;

11. Karadağ -Tebriz aşık okulu - İran içerisindedir;

12. Urmiya aşık okulu - İran içerisindedir;

13. Zencan aşık okulu - İran içerisindedir;

14. Horasan aşık okulu - İran içerisindedir;

15. Sare aşık okulu - İran içerisindedir;

16. Kaşkay aşık okulu - İran içerisindedir.

M. Kasımlı okul terimini göreceli olarak kullanmış ve daha çok ortam, bağlam terimine öncelik vermiştir. Karşılaştırmalı tasvir metodu ile semantik-yapısal metotları uzlaştırarak kullanan M. Kasımlı araştırmalarını sürdürmektedir. A. Askerov'un masal, destan metinleri esasında yaptığı araştırmalar, R. Kafarlı'nın yapısal-semantik tetkikleri derinliği ve orijinalliği ile dikkat çekmektedir.

Satırların yazarının baş editörü olduğu "Kitab-i Dede Korkut Ansiklopedisi" halk edebiyatı araştırmaları içerisinde bilimsel bakımdan seçilmektedir. Burada F. Bayat'ın, O. Aliyev'in, B. Abdulla'nın, N. Caferov'un, A.Askerov'un, S. Rzasoy'un, G. Yoloğlu'nun E. Memmedov'un, C. Memmedov'un, Ş.Hüseynova'nın makaleleri, yöntem yeniliği, çözümleme metotları ile dikkat çekmektedir.

Halk edebiyatını konu alan yeni Azerbaycan folklor araştırmaları mektebinin başarıları ile beraber karşıdaki problemlerden de kısaca bahsetmek gerekiyor. Halk edebiyatının geniş kapsamda ve derinden incelenmesi için kuramsal ve deneysel bakımdan aşağıdaki problemleri program şeklinde açıklamayı görevimiz biliyoruz:

1. Azerbaycan Halkbilimi, Türk Halkbiliminin bir parçasıdır ve genel ilke ve metotlarla araştırılmalıdır;

2. Folklorun sözlü ve sinkratik yan-

ları bir bütün olarak araştırılırsa, alınanbilimsel sonuçlar tarihsel ve çağdaş gerçeği yansıtmış olur;

3. Dünya halkbilim çalışmalarının (Almanya, Rusya, Estonya, İngiltere,Macaristan, Finlanda, Japonya, ABD, Fransa, Çin, Hindistan...) kuramsal metotlarından yararlanmak faydalı olacaktır. Özellikle R.Yakobson'un, M.Bahti'nin, V. Propp'un yapısal-semantik teorileri, linguistik poetika metotlarıile araştırmaları, Aleks Olrik'in Epik Yasalar Teorisi, S. Thompson Metodu,Fin okulunun tarihi coğrafi temel paradigmaları, Evrimsel Halkbilimi Teorisi (özellikle James Frazer Metodu), Psikoanalitik Halkbilimi Okullarının Kuramsal Metotları (S.Freud, C.Jung...), Mit-Ritüel Halkbilimi Kuramı, (E. Teylor, L. Ragian), Tarihi-Kültürel Halkbilimi Kuramı (C.Cocchiara, F. Ratzel, l. Frobenius, f. Graebener...), Biyolojik Halkbilimi-Kuramı (A.Van Gennep), Seçkin Kültürlerin Dibe Vurması Kuramı (H. Nauman), İdeolojik Halkbilim Kuramları (V. Jimunski), Kültürlerası Çaprazlama Yöntemi (A.Lomax), Yığın Kültürü Kuramı (R.Abrahams, X.Maicolm, J.Baldvin, R.Ellison...), Kahramanın Biyografisinin Yapısal Çözümleme Metodu, İşlevsel Halkbilim Kuramları, Sözlü Kompozisyon Teorileri (M.Parry, A.Lord), Performans Teorisi (W.Hendricks, K.Bührer...), üçlü bir araştırma modeli -metin-sözdoku-bağlam (A.Dundes), semyotik metotlar (A. Lotman, A. Acal, S. Rzasoy) bakımından Türk folklorunun kendine özgü özelliklerinin araştırılması zaruridir.

4. Kültür ekolojisi, Avrasya folkloru, İpek Yolu halkbilim kültürü, Kafkasya kültür - folklor coğrafyasının yeni bakımdan öğrenilmesi faydalıdır.

5. Türk-Slav, Türk-Çin, Türk-Japon, Türk-Fars, Türk-Hint... folklorlar arası ilişkisinin tipolojik bakımdan araştırılması, bölgesel ve küresel faktörlerin analizi günümüz halkbiliminin talebidir.

6. Matematik ve Türk halkbilimi, astronomi, astroloji ve halkbilimi gibi bilimler arası alanların araştırılmasına olan ihtiyaç karşılanmalıdır.

Büyük zengin kuramsal ve deneysel geleneği olan Azerbaycan halkbilimi ekolünün daha ciddi boyutlarda araştırılması gerekmektedir. Çünkü Halkbiliminin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önceki Soğuk Savaş dönemindeki işlev ve anlamı artık değişmiş durumdadır. Günümüz dünyasında Halkbilim bir diplomasi kaynağı, kültürler arası bir iletişim aracı fonksiyonu taşımakla yeni bir değer kazanmıştır. Stratejik nitelikli araştırmalarda da Halkbilim ayrıca bir önem arz etmektedir.

NOTLAR

1. Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş,** Ankara,1999.

2. **Azerbaycan Mifologiya Metnleri,** Bakı, 1998.

3. **Azerbaycan Filolografiyası Meseleleri,** Bakı, 1989,1990,1991.

4. Mayis Alizade, **Kitab-i Dede Qorqudda Epik Zaman Meselesi,** (Doktora Tezi), Bakı, 1998.

5. **Kitabi Dede Qorqud,** Bakı, 1999.

6. Fizuli Bayat, **Oğuz Epik Enenesi ve Oğuz Xaqan Dastanı,** Bakı, 1993.

7. Fizuli Bayat, **Oğuz Dastanı: Tarixi, Mifolojik Kökleri, Teşekkülü, Spesifikliği,** (Doktora Tezi) Bakı, 1995.

8. Meherrem Qasımlı, **Aşıq Seneti,** Bakı, 1996.